

Zisťovanie sociálnej inteligencie metodikou MESI – psychometrické charakteristiky

Miroslav Frankovský, Fakulta manažmentu PU v Prešove,

miroslav.frankovsky@unipo.sk

Zuzana Birknerová, Fakulta manažmentu PU v Prešove, zuzana.birknerova@unipo.sk

FRANKOVSKÝ, Miroslav – BIRKNEROVÁ, Zuzana. Detecting Social Intelligence by MESI Methodology – Psychometric Characteristics. *Individual and Society*, 2014, Vol. 17, No. 1.¹

Conceptualization and operationalization of social intelligence is related to discussions, which is connected to several areas of issues. In the article we present the results of an analysis of the extracted factor structure of the original MESI methodology which represents the psychometric approach to the investigation and measurement of social intelligence. The results of the research, which was carried out on the sample of 2135 respondents enabled to extract the structure factors of the MESI methodology (manipulation, empathy and social irritability). These factors explain 47% of variance. Other psychometric parameters of the MESI methodology, as well as the complete version of MESI methodology, are described in the article. The paper also presents a comparison of the preferences of the individual factors of social intelligence.

Social intelligence. Methodology MESI. Methodology TSIS.

1. Úvod

Konceptualizácia a operacionalizácia sociálnej inteligencie, t.j. teoretické vymedzenie a verifikovanie postupu a nástroja zisťovania a merania sociálnej inteligencie, sú dve základné otázky, bez riešenia a vyriešenia ktorých nie je možné produktívne uvažovať o akejkoľvek kategórii, v akejkoľvek oblasti poznania a teda ani zmysluplne uvažovať o kategórii sociálna inteligencia. Diskusia o teoretickom vymedzení sociálnej inteligencie a následne aj o možnostiach jej kvantifikácie koncentruje pozornosť autorov minimálne na sedem okruhov otázok:

1. Rozlíšenie a špecifikácia vymedzenia sociálnej inteligencie vo vzťahu k podobným, príbuzným oblastiam poznania.
2. Etický rozmer konceptu sociálnej inteligencie.
3. Vymedzenie štrukturálnych prvkov konštruktu sociálnej inteligencie.
4. Osobnostný a psychometrický prístup k skúmaniu a zisťovaniu sociálnej inteligencie.
5. Dispozičný a situačný prístup k skúmaniu sociálnej inteligencie.
6. Metodiky skúmania sociálnej inteligencie.
7. Výskum sociálnej inteligencie v kultúrnom kontexte.

¹ Príspevok je publikovaný v rámci riešenia vedecko-výskumných grantových projektov VEGA 1/0637/12 a APVV SK-CZ-0173-11.

2. Sociálna inteligencia

Prvé tri okruhy otázok skúmania problematiky sociálnej inteligencie, ktoré sme uviedli v úvode príspevku, súvisia predovšetkým s konceptualizáciou, teoretickým vymedzením sociálnej inteligencie.

Diskusia o sociálnej inteligencii (vymedzenie, odlišenie od iných príbuzných pojmov, zmyslupnosť) je spätá s oveľa všeobecnejšou diskusiou o otázkach vymedzenia inteligencie. Ruisel (2004) na báze výsledkov odpovedí na otázky, čo si predstavujete pod pojmom inteligencia a ako skúmať inteligenciu a názorov Sternberga a Dettermana (1986), poukázal na zjavnú difúznosť v chápaní pojmu inteligencia aj v odbornej komunite psychológov.

V kontexte uvažovania o autonómnych zložkách inteligencie sa od 20-tych rokov minulého storočia uvažuje aj o existencii sociálnej inteligencie, ktorú Thorndike (1920) definoval, ako schopnosť chápať a zvládať iných ľudí a konať múdro v medziľudských vzťahoch. Autor sa vo svojej definícii priklonil k dvoj-faktorovej štruktúre vymedzenia sociálnej inteligencie a v rámci tejto štruktúry rozlišuje kognitívne prvky (porozumenie druhým ľuďom) a behaviorálne prvky (múdre správanie v medziľudských vzťahoch) sociálnej inteligencie. Podobne definuje sociálnu inteligenciu Marlowe (1986). Chápe ju ako schopnosť porozumieť iným ľuďom a sociálnym interakciám a uplatniť tieto poznatky vo vedení a ovplyvňovaní iných ľudí pre vzájomnú spokojnosť. Už z týchto konceptov je zjavné, že sociálna inteligencia je reálnou individuálnou charakteristikou, špecifikovanou skôr v pozitívnom smere, v etickom a prosociálnom kontexte.

Vo vzťahu k takémuto vymedzeniu je potrebné upozorniť na skutočnosť, že všetky postupy ľudí pri riešení problémov sú chápané ako sociálne podmienené. Z hľadiska sociálnej inteligencie je však pozornosť sústredená na obsahový kontext týchto problémov, ktorý je dominantne podmienený konkrétnym sociálnym kontextom.

Aj keď história záujmu o problematiku sociálnej inteligencie má už takmer 100 rokov, napriek tomu pri úsilí o jej presnejšie vymedzenie narážame na určité ťažkosti (Silvera, Martinussen, Dahl, 2001).

Reálnosť problematiky sociálnej inteligencie podporuje aj Gardnerov (1983) názor, podľa ktorého nie je možné uvažovať len o jednej inteligencii, ale práve naopak je potrebné špecifikovať jednotlivé druhy inteligencie. Orosová a Gajdošová (2009) v tomto smere uvažovania upozorňujú na schopnosť človeka porozumieť cíteniu, mysleniu a správaniu iných ľudí a sebe samému a na základe tohto porozumenia sa primerane správať. Ak je úroveň týchto schopností u človeka nízka, môže to spôsobovať problémy v sociálnych vzťahoch. Rozvíjať sociálne inteligentné správanie jedinca predpokladá zlepšenie sebareflexie, reflexie sociálnych procesov, reflexie subjektívneho zmyslu a interpretácií správania, tréning sociálnych spôsobilostí.

Aj keď niektoré výskumy nepotvrdili existenciu rozdielov medzi sociálnou a akademickou inteligenciou, predsa však sú aj výskumy (Ford, Tisak, 1983), ktoré tieto rozdiely zachytili, resp. špecifikovali tie dimenzie sociálnej a akademickej inteligencie, kde bola zistená súvislosť, na rozdiel od tých dimenzií, kde takáto súvislosť nebola potvrdená (Makovská, Kentoš 2006).

Koncept sociálnej inteligencie sa svojím obsahom veľmi blíži chápaniu emocionálnej inteligencie. Na úzky vzťah sociálnej inteligencie k emocionálnej inteligencii upozornil napr. Bar-On (2006), ktorý uvádza, že ide o popis dvoch aspektov toho istého konštruktú a že väčšina existujúcich definícií sociálnej a emocionálnej inteligencie obsahuje jednu alebo viac nasledujúcich schopností:

- porozumieť a konštruktívne prejavovať emócie,
- porozumieť prežívaniu iných ľudí a vytvárať kooperatívne interpersonálne vzťahy,
- efektívne manažovať a regulovať emóciu,

- realisticky zvládať nové situácie a riešiť problémy osobnej alebo interpersonálnej podstaty,
- byť optimistický, pozitívne ladený a vnútorne motivovaný.

V koncepte, ktorý prezentuje tento autor sa stretávajú dve skupiny charakteristík, reprezentujúce intrapersonálnu rovinu (poznatie a uvedomenie si vlastných pozitívnych aj negatívnych vlastností, prežívania) a interpersonálnu rovinu (poznatie a uvedomenie si vlastností a prežívania iných ľudí). Pre charakterizovanie sociálnej inteligencie je z hľadiska tejto koncepcie významné sústredenie pozornosti na obe roviny. Čiže nestačí poznať, uvedomiť si, predvídať správanie a prežívanie iných ľudí, ale súbežne s tým je nevyhnutné poznať, uvedomiť si svoje vlastné danosti.

Bar-On (2006) definoval emocionálnu inteligenciu ako súbor emocionálnych a sociálnych schopností a zručností, ktoré človeku pomáhajú vyrovnávať sa s každodennými nástrahami a byť výkonnejší v osobnom a sociálnom živote. V konečnom dôsledku autor uvádza, že je možné vymedziť emocionálno-sociálnu inteligenciu, čo je v súlade s chápaním emocionálnej a sociálnej inteligencie ako súčasti toho istého konštruktú.

Možno viac z hľadiska uplatnenia pri riešení konkrétnych problémov v živote ľudí je potrebné upozorniť aj na skutočnosť, že emocionálna inteligencia sa nemusí dotýkať bezprostredne situácií, v ktorých majú dominantné postavenie aspekty reálneho sociálneho kontextu. Môže ísť napr. o riešenie emocionálnych stavov, ktoré sú individuálnymi problémami konkrétneho človeka a v ktorých je sociálny kontext zahrnutý len sekundárne, ako individuálna vývinová charakteristika. Túto skutočnosť popisuje Goleman (2006) ako self orientáciu, oproti vzťahovej orientácii, ktorá je typická pre sociálnu inteligenciu.

Aj keď Goleman (2006) prispel predovšetkým k rozšíreniu záujmu o oblasť emocionálnej inteligencie, predsa však poukázal na rozdiely vo vymedzení emocionálnej a sociálnej inteligencie. Okrem už uvedeným rozdielov self a vzťahovej orientácie je možné rozlíšiť aj sebauvedomenie na úrovni emocionálnej inteligencie a sociálne uvedomenie (empatia, sociálne kognície) na úrovni sociálnej inteligencie.

Problematika súvisiaca s etickým charakterom sociálnej inteligencie je diskutovaná v menšom rozsahu. V bežnom, každodennom jazyku je „sociálne inteligentné správanie“ viac menej automaticky hodnotené ako prosociálne, morálne, etické. Výsledky viacerých výskumov (Birknerovej, Ištvánikovej, Janovskej, 2009, Frankovský, Birknerová, 2012) poukazujú na skutočnosť, že konštrukt sociálnej inteligencie má v tomto zmysle neutrálny náboj.

V konkrétnych podmienkach môže človek uplatniť sociálnu inteligenciu, napr. pri riešení sociálneho konfliktu s pozitívnym dopadom pre všetkých účastníkov, alebo môže sociálnu inteligenciu využiť, aby „vybabral, oklamal, prechytračil, manipuloval iných ľudí“. Takto požiadavky situácie a osobnostné aspekty determinujú ciele a postupy, v mene dosiahnutia ktorých jedinci môžu využívať svoju sociálnu inteligenciu (Kaukiainen et al., 1999).

Aj autori Kosmitzki, John (1993) a Kaukiainen et al. (1999) uvádzajú, že sociálna inteligencia má neutrálny náboj, jej zložkou je i používanie sociálnych techník k manipulácii iných, takže ide o konštrukt, ktorý môže byť používaný tak v sociálne pozitívnom, ako aj sociálne negatívnom zmysle. Sociálna inteligencia je v tomto chápaní umiestnená v priestore medzi osobnostnými charakteristikami prosociálneho správania a oblasťou, ktorá úzko súvisí napr. s machiavellistickou inteligenciou (Ruisel, 2004, Wróbel, 2008, Andrew a kol., 2008).

Goleman (2006) uvádza, že veľa psychológov zastáva vo vzťahu k inteligencii v medziľudských vzťahoch cynický postoj a považujú ju za schopnosť manipulovať s ľuďmi – „aby robili to, čo chcete vy, bez ohľadu na to, čo chcú sami“. Podstatou manipulácie je pôsobenie na ľudí, ale aj na sociálne skupiny. Toto ovplyvňovanie spočíva podľa Wróbela (2008) v tom, že manipulátor využíva svoje znalosti o pravidlách ľudského konania, snaží sa vyvíjať požadovaný vplyv na inú osobu alebo skupinu ľudí tak, aby si neboli vedomí toho, že

sú podrobovaní cieľavedomému pôsobeniu. Konštatuje, že záujem jedinca nie je vždy identický so záujmom spoločnosti.

Vo všetkých prístupoch k vymedzeniu a skúmaniu sociálnej inteligencie je často diskutovaná otázka, ktorá súvisí s vymedzením štrukturálnych prvkov tohto konštruktu.

Táto otázka navodzuje diskusiu v kontexte toho, čo má vstúpiť ako multidimenzionálna charakteristika do vymedzenia kategórie sociálna inteligencia, a čo bude len v polohe charakteristík (osobnostných, situačných), ktoré budú analyzované vo vzťahu k sociálnej inteligencii. Tak, ako v prípade iných generalizovaných pojmov, aj v tomto prípade sa stretávame s tendenciou zahrnúť do vymedzenia sociálnej inteligencie čo najviac možných charakteristík.

Diskusia o mozaike aspektov štruktúry obsahu pojmu sociálna inteligencia (tretí okruh otázok) vyúsťuje v konečnom dôsledku v akcentovaní buď kognitívneho rozmeru chápania tohto pojmu, t.j. schopnosti porozumieť iným ľuďom (Barnes, Sternberg, 1989) alebo sústreďenie sa na správanie, čiže riešenie interpersonálnej situácie (Ford, Tisak, 1983) a zdôraznenie behaviorálneho aspektu danej problematiky. Charakterizovanie týchto dvoch aspektov štruktúry konštruktu sociálnej inteligencie súvisí, ako sme uviedli, už s Thorndikeovým (1920) prístupom k sociálnej inteligencii.

Zdôraznenie kognitívneho prístupu pri vymedzení sociálnej inteligencie sa opiera o skutočnosť, ako jedinec rozumie, interpretuje vlastné správanie a správanie sa iných ľudí a tiež, ako v závislosti od tejto interpretácie dokáže efektívne usmerňovať svoje správanie. Silvera, Martinussen a Dahl (2001) uvádzajú, že sociálna inteligencia sa skladá z týchto komponentov: vnímavosť pre vnútorné stavy a nálady iných ľudí, všeobecná schopnosť zaoberať sa inými ľuďmi, poznatky o sociálnych normách a sociálnom živote, schopnosť orientovať sa v sociálnych situáciách, využívanie sociálnych techník umožňujúcich manipulovať, jednanie s inými ľuďmi, sociálna prítťaživosť (čaro) a sociálna adaptácia.

Kosmitzki, John (1993) zase vyčlenili tieto zložky sociálnej inteligencie: percepcia psychických stavov a nálad iných ľudí, všeobecná schopnosť vychádzať s inými ľuďmi, poznanie sociálnych pravidiel, vhlad a vnímavosť pre komplexné sociálne situácie, používanie sociálnych techník k manipulácii s inými, prevzatie perspektívy iných, sociálna adaptácia.

Orosová, et al. (2004) v tomto smere uvažovania upozorňuje na schopnosť človeka porozumieť cíteniu, mysleniu a správaniu iných ľudí a sebe samému a na základe tohto porozumenia sa primerane správať. Ak je úroveň týchto schopností u človeka nízka, môže to spôsobovať problémy v sociálnych vzťahoch.

Vymedzenie kognitívnej a behaviorálnej komponenty sociálnej inteligencie reprezentuje všeobecnejšiu úroveň špecifikácie štrukturálnych prvkov tohto konštruktu. Vo viacerých prístupoch k špecifikácii obsahovej štruktúry sociálnej inteligencie sa však môžeme stretnúť aj s akceptovaním obidvoch týchto štrukturálnych prvkov sociálnej inteligencie a zároveň s popisom faktorov tejto štruktúry na konkrétnejšej úrovni, čo je samozrejme späté s vymedzením viacerých prvkov štruktúry sociálnej inteligencie.

V tomto kontexte Baumgartner a Frankovský (2004) špecifikovali štyri prvky štruktúry sociálnej inteligencie:

1. Behaviorálne riešenie v budúcnosti: tento prvok súvisí s reakciou v budúcnosti.
2. Behaviorálne riešenie aktuálne: tento prvok súvisí s bezprostrednou reakciou.
3. Kognitívne spracovanie: súvisí s odložením behaviorálnej reakcie a s kognitívnym spracovaním situácie.
4. Emocionálne uvoľnenie: súvisí s odložením behaviorálnej reakcie a s odbúraním emócií vyvolaných situáciou.

Prezentované faktory reprezentujú v podstate troj-zložkovú štruktúru sociálnej

inteligencie, v rámci ktorej môžeme špecifikovať dve behaviorálne, sociálno-emocionálnu aj kognitívnu zložku.

V literatúre často citovaným konceptom štruktúry sociálnej inteligencie je prístup Silvera, Martinussena a Dahla (2001), ktorí na báze výsledkov vlastnej metodiky Tromso Social Intelligence Scale špecifikovali tri komponenty štruktúry sociálnej inteligencie vymedzenej ako psychometrický koncept. Tieto prvky štruktúry reprezentujú:

1. Spracovanie sociálnych informácií, napr. porozumenie sociálnym situáciám.
2. Sociálne spôsobilosti, napr. úspešnosť pri nadväzovaní nových vzťahov.
3. Sociálne uvedomenie, sociálna vnímavosť, napr. vnímanie reakcie iných ľudí na vlastné správanie.

Podobných špecifikácií prvkov štruktúry konštruktú sociálnej inteligencie je možné uviesť oveľa viac. Aj napriek tomu, že sa od seba odlišujú v špecifikácii uvedených prvkov, to čo ich spája je multidimenzionálny prístup k vymedzeniu štruktúry prvkov sociálnej inteligencie.

Ďalšie štyri okruhy otázok súvisia s metodologickým kontextom a operacionalizáciou pojmu sociálna inteligencia.

Špecifikácia psychometrického a osobnostného prístupu ako dvoch základných línií štúdia sociálnej inteligencie (Kihlstrom, Cantor, 2000) predstavujú ďalší, v poradí štvrtý, diskutovaný problém v tejto oblasti poznania. Psychometrický prístup konceptualizuje a operacionalizuje sociálnu inteligenciu ako vlastnosť alebo skupinu vlastností, pričom ľudia môžu byť porovnávaní na dimenzii nízka, vs. vysoká a v tomto prípade rozdielnosť oproti štúdiu akademickej inteligencie je často špecifikovaná len zameraním na sociálnu sféru.

Pri charakterizovaní psychometrického prístupu, je medzi autormi zhoda v názore, že tento prístup sa vyznačuje multidimenzionálnym konceptom. Znamená to, že ukazovateľom sociálnej inteligencie nie je jedna generalizovaná charakteristika. Práve naopak, vo všeobecnosti sa prijíma názor, že ide o štruktúru viacerých charakteristík. Samozrejme existujú rozdiely vo vymedzení a charakterizovaní týchto komponentov sociálnej inteligencie.

V tomto kontexte je potrebné upozorniť, že aj psychometrický prístup ku konceptualizácii a operacionalizácii sociálnej inteligencie môže vychádzať z originálneho konceptu a merania sociálnej inteligencie. Ako príklad uvádzame už spomínané špecifikovanie sociálnej inteligencie na báze vymedzenia jej štruktúrnych prvkov ako sociálnych informácií, sociálnych spôsobilostí, sociálneho uvedomenia, sociálnej vnímavosti (Silvera, Martinussen a Dahl, 2001).

Naproti tomu predstavitelia osobnostného prístupu uvažujú o sociálnej inteligencii väčšinou na základe správania v rôznych interpersonálnych situáciách, ktoré sa nehodnotí striktne na dimenzii výkonnosti. Do popredia teda nevystupuje priamo otázka diferencie ľudí s vyššou a nižšou sociálnou inteligenciou. Značná pozornosť sa sústreďuje na aspekt subjektívneho posudzovania situácie, jej vnímania a interpretácie. Podľa Baumgartnera a Vasilovej (2005) je tento prístup založený na predpoklade, že sociálne správanie je inteligentné a že individuálne rozdiely v sociálnom správaní sú výsledkom rozdielov vo vedomostiach. Takéto vymedzenie sociálnej inteligencie je výrazne poznamenané kognitívnym konceptom.

Diskusiu o dispozičnom a situačnom prístupe k skúmaniu sociálnej inteligencie (piaty okruh otázok) je potrebné interpretovať na pozadí oveľa všeobecnejšej diskusii o výhodách, resp. nevýhodách týchto metodologických konceptov poznávania sociálnych javov. Uvedená diskusia je koncentrovaná na riešenie otázky, nakoľko je možné uskutočniť predikciu správania na základe poznania stabilných, dispozičných, transsituačných charakteristík, ktoré ovplyvňujú správanie bez ohľadu na konkrétnu situáciu, resp. ako konkrétna situácia, typ situácií (ich vnímanie) modifikuje uvedené správanie (Terry, 1994, Carver et al., 1989, Parkes, 1986, Holahan a Moos, 1987).

Behaviorálno-situačný koncept sociálnej inteligencie reprezentuje jeden z možných prístupov

k vymedzeniu, skúmaniu a diagnostike sociálnej inteligencie. Tento koncept vychádza z uplatnenia situačného prístupu, pričom akcentovaný bol aspekt správania v sociálnej situácii. Koncipovanie behaviorálno-situačného prístupu k sociálnej inteligencii bolo inšpirované niektorými koncepciami vypracovanými v kontexte štúdia sociálnej inteligencie a metodikami, ktoré vznikli na báze podobných prístupov. Išlo konkrétne o koncepciu Gettera a Nowiskeho (Lorr, Youniss, Stefic, 1991) venovanú zisťovaniu interpersonálnych zručností, koncepciu Maesen de Sombreffa (2000) zameranú na problém zaznamenávania sociálneho vhl'adu, ďalej koncepciu Greshama a Elliotta (Lorr, Youniss, Stefic, 1991), v ktorej sa pozornosť sústreďuje na posudzovanie a sebaoposudzovanie sociálneho správania a napokon koncepciu Lorra, Younissa a Stefica (1991) orientovanú na štúdium sociálnych vzťahov. Ford a Tisak (Kihlstrom, Cantor, 2000) v tomto kontexte dospeli k záveru, že meranie sociálnej inteligencie je efektívnejšie na základe zisťovania behaviorálnej efektívnosti v sociálnych situáciách, než pomocou kognitívneho porozumenia sociálnym situáciám.

Problematika konštrukcie metodík skúmania a zisťovania sociálnej inteligencie je logickým pokračovaním riešenia otázok spätých s problematikou operacionalizácie sociálnej inteligencie. Nie je však nezávislá od konceptualizácie tohto pojmu. Práve naopak, väčšinou sa priamo odvíja od vymedzenia teoretického konceptu sociálnej inteligencie.

Analýza používaných metodík skúmania sociálnej inteligencie, ktorú uskutočnili Baumgatner a Vasiľová (2005) potvrdila existenciu mnohých metodík, ktoré je možné, podľa týchto autorov, zoskupiť do štyroch skupín:

1. Metódy založené na výkonových charakteristikách, ktoré majú blízko ku klasickým inteligentným testom, ale súvisia so sociálnym kontextom.
2. Metódy založené na sebahodnotení sú pravdepodobne najčastejšie používané na výskumné účely, aj napriek možnému riziku subjektívneho skreslenia.
3. Metódy založené na hodnotení druhých (rodičmi, učiteľmi, rovesníkmi).
4. Metódy založené na hodnotení správania druhých.

V širšom chápaní vplyvu kultúry na psychologické fenomény môžeme sústrediť pozornosť aj na problematiku sociálnej inteligencie (siedmy okruh otázok). Z tohto uhla pohľadu je možné vymedziť minimálne na dva základe okruhy problémov, ktoré súvisia s riešením miery úroveň univerzálnosti extrahovaných faktorových štruktúr sociálnej inteligencie v jednotlivých kultúrach a s posúdením jednotlivých špecifikovaných atribútov sociálnej inteligencie v rôznych kultúrach.

Konkrétne vo vzťahu k sociálnej inteligencii z hľadiska vplyvu kultúry možno diskutovať otázku, či tento vplyv mení jej vnútornú štruktúru a teda je možné v jednotlivých kultúrach špecifikovať rôzne faktory v štruktúre sociálnej inteligencie, alebo či sa kultúrny kontext prejaví len na úrovni hodnotenia jednotlivých parametrov sociálnej inteligencie a ich štruktúra zostane nezmenená.

Výsledky výskumov (Birknerová a kol., 2013) sociálnej inteligencie v kultúrnom kontexte, ktorý bol reprezentovaný komparáciou názorov respondentov z Českej a Slovenskej republiky, potvrdili významné rozdiely. Aj napriek blízkosti kultúr boli vo vybraných ukazovateľoch sociálnej inteligencie zistené významné diferencie medzi slovenskými a českými respondentmi. Slovenskí respondenti pozitívnejšie hodnotili skúmané atribúty sociálnej ako aj emocionálnej inteligencie. Je potrebné upozorniť, že tieto rozdiely boli len v miere pozitívnosti. Naopak, faktorová štruktúra konceptu sociálnej inteligencie bola identická v oboch kultúrnych kontextoch. Prezentované poznatky potvrdzujú nevyhnutnosť zohľadňovať pôsobenie kultúrneho kontextu pri skúmaní sociálnej inteligencie. Výsledky, ktoré potvrdili existenciu určitých rozdielov v posudzovaní sociálnej inteligencie aj medzi veľmi príbuznými kultúrami, jednoznačne upozorňujú na nevyhnutnosť akceptovať kultúrny kontext pri skúmaní a diagnostikovaní sociálnej inteligencie.

3 Metóda

Prezentovaného výskumu sa zúčastnilo 2 135 respondentov. Z tohto počtu bolo 576 (27%) mužov a 1558 (73%) žien. Priemerný vek respondentov bol 27,43 rokov (smerodajná odchýlka bola 9,299 rokov). Minimálny vek respondentov vo výskumnej vzorke bol 18 rokov, maximálny vek bol 65 rokov. Údaje od respondentov boli získané dotazníkovou metódou a následne spracované a analyzované s využitím matematicko-štatistických metód. Prostredníctvom dotazníka boli získané údaje o základných socio-demografických charakteristikách respondentov a o miere ich sociálnej inteligencie. Na meranie sociálnej inteligencie sme použili novovzniknutú metodiku MESI a pre účely validizačnej štúdie metodika TSIS Tromso Social Intelligence Scale (Silvera, Martinussen, Dahl, 2001).

Metodika MESI

Prezentovaná metodika MESI pre zisťovanie sociálnej inteligencie na báze psychometrického prístupu je vývojovým pokračovaním metodiky EMESI (Frankovský, Birknerová, 2013). Vývoj metodiky EMESI bol inšpirovaný metodikou PESI, ktorú vyvinuli autori Kaukiainen, Björkqvist, Osterman, Lagerspetz, a Forsblom (1995). Metodika PESI bola vytvorená pre rovesníkov alebo pre ich učiteľov a zisťovala mieru vnímania sociálnej inteligencie ako výkonovej charakteristiky. Obsahuje 10 položiek a jej vnútorná konzistencia (Cronbach alpha) bola 0,90. Metodika EMESI v prvotnej forme obsahovala 27 položiek (Birknerová, Frankovský, 2011). V následných výskumoch, v rámci ktorých boli zisťované aj psychometrické parametre tejto metodiky (diskriminačná sila položiek, Cronbachova alpha, interkorelačné analýzy položiek, regresná analýza extrahovaných faktorov a i.) sme do výslednej podoby metodiky zahrnuli 21 v príspevku prezentovaných položiek a túto metodiku sme nazvali podľa extrahovaných faktorov (manipulácia, empatia a sociálna iritabilita) MESI. Metodika MESI, ako sme už uviedli, obsahuje 21 položiek, ktoré sú posudzované na 5 – bodovej škále (0 – nikdy, 4 – veľmi často).

nikdy 0	takmer nikdy 1	niekedy 2	často 3	veľmi často 4
------------	-------------------	--------------	------------	------------------

1.	Kontakt s inými ma znervózňuje.	0	1	2	3	4
2.	Viem odhadnúť, v čom sa mám prispôbiť novým ľuďom.	0	1	2	3	4
3.	Som schopný/ schopná odhadnúť prania iných.	0	1	2	3	4
4.	Pocity iných ľudí ma vyvádzajú z miery.	0	1	2	3	4
5.	Dokážem presvedčiť iných, aby spravili takmer čokoľvek.	0	1	2	3	4
6.	Využívanie iných vo svoj prospech ma teší.	0	1	2	3	4
7.	Ak sa mám prispôbiť novým ľuďom, cítim sa nepríjemne.	0	1	2	3	4
8.	Som schopný rozpoznať prania iných.	0	1	2	3	4
9.	Viem sa správať v súlade s pocitmi iných ľudí.	0	1	2	3	4
10.	Slabé stránky iných ľudí ma vyvádzajú z miery.	0	1	2	3	4
11.	Správaním dokážem ľudí presvedčiť, aby urobili pre mňa to, čo chcem.	0	1	2	3	4
12.	Ak chcem, viem využiť iných vo svoj prospech.	0	1	2	3	4
13.	Viem využiť klamstvá iných vo svoj prospech.	0	1	2	3	4
14.	Som neistý, keď sa mám prispôbovať novým ľuďom.	0	1	2	3	4
15.	Želania iných ľudí ma znervózňujú.	0	1	2	3	4
16.	Som schopný/ schopná odhadnúť pocity iných, aj keď ich nechcú ukázať.	0	1	2	3	4

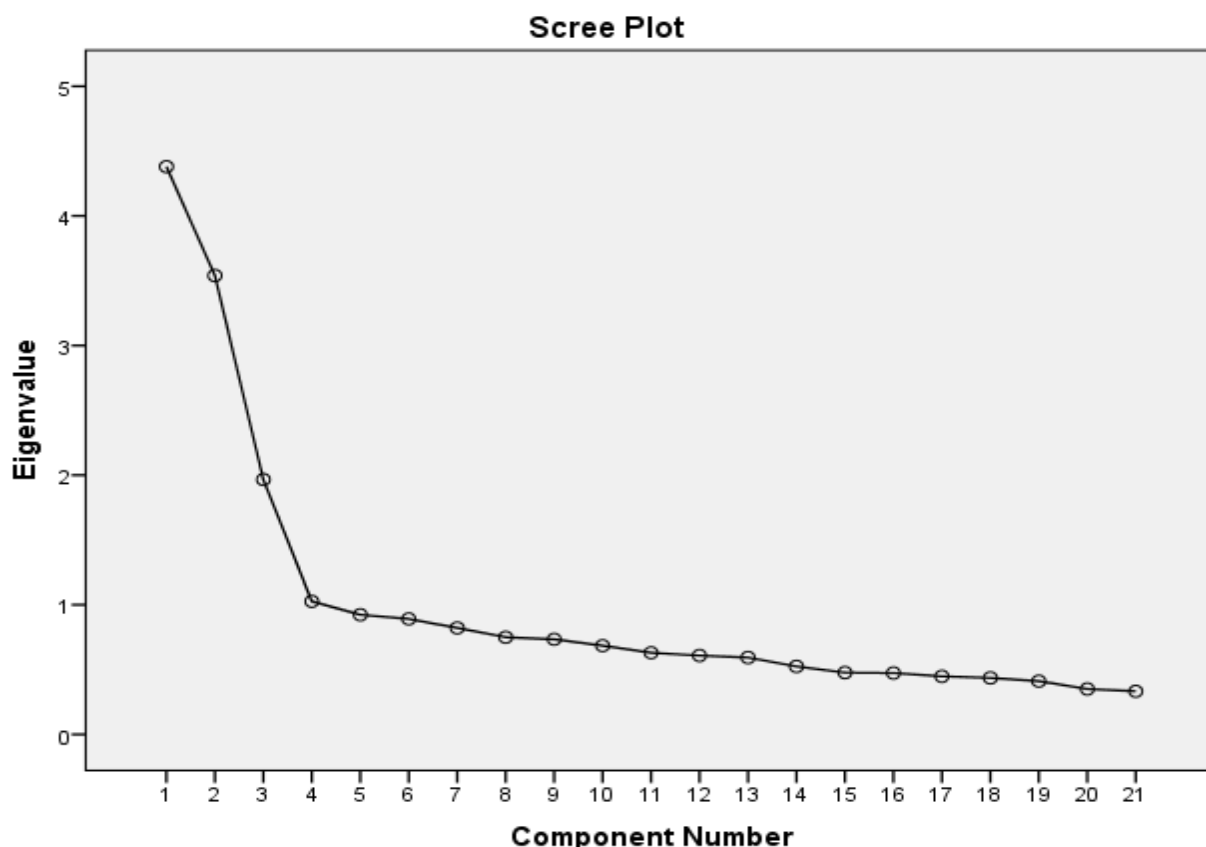
17.	Viem odhadnúť slabosti iných.	0	1	2	3	4
18.	Znervózňujú ma ľudia, ktorí sú schopní pre mňa urobiť čokoľvek.	0	1	2	3	4
19.	Využívam iných vo svoj prospech.	0	1	2	3	4
20.	Viem presvedčiť iných, aby stáli na mojej strane.	0	1	2	3	4
21.	V styku s inými ľuďmi viem rozpoznať ich zámer.	0	1	2	3	4

4 Výsledky

Hlavným cieľom nášho výskumu bolo overenie metodiky umožňujúcej meranie sociálnej inteligencie na báze psychometrického prístupu. Faktorovou analýzou (Principal Component Analysis s Varimax rotáciou) boli vyextrahované 3 faktory sociálnej inteligencie (graf 1, tabuľka 1), ktoré sme pomenovali:

1. Manipulácia: Ľudia, ktorí vyššie skórujú v tomto faktore sú schopní presvedčiť iných, aby spravili čokoľvek. Vedia ich využiť vo svoj prospech a presvedčiť ich, aby stáli na ich strane. Využívajú klamstvá iných pre vlastný úžitok.
2. Empatia: Vyššie skórujúci jedinci v tomto faktore vedia rozpoznať zámery, pocity a slabosti iných ľudí. Dokážu sa prispôbiť novým ľuďom, odhadnúť ich prania a zároveň sú schopní splniť tieto prania.
3. Sociálna iritabilita: Osoby, ktorých charakterizuje vyššie skóre v tomto faktore, znervózňuje kontakt s inými ľuďmi. Pocity iných ich vyvádزajú z miery, prispôbenie iným ľuďom im robí problémy. Slabé stránky a želania iných ich rozptyľujú. Znervózňujú ich ľudia, ktorí sú ochotní urobiť pre nich čokoľvek.

Graf 1: Zobrazenie faktorov prostredníctvom Scree plotu

Tabuľka 1: Faktorová štruktúra metodiky MESI

č.	Položky	F1	F2	F3
1.	Kontakt s inými ma znervózňuje.			,627
2.	Viem odhadnúť, v čom sa mám prispôbiť novým ľuďom.		,607	
3.	Som schopný/ schopná odhadnúť prania iných.		,472	
4.	Pocity iných ľudí ma vyvádzajú z miery.			,614
5.	Dokážem presvedčiť iných, aby spravili takmer čokoľvek.	,626		
6.	Využívanie iných vo svoj prospech ma teší.	,698		
7.	Ak sa mám prispôbiť novým ľuďom, cítim sa nepríjemne.			,680
8.	Som schopný rozpoznať prania iných.		,756	
9.	Viem sa správať v súlade s pocitmi iných ľudí.		,618	
10.	Slabé stránky iných ľudí ma vyvádzajú z miery.			,494
11.	Správaním dokážem ľudí presvedčiť, aby urobili pre mňa to, čo chcem.	,702		
12.	Ak chcem, viem využiť iných vo svoj prospech.	,800		
13.	Viem využiť klamstvá iných vo svoj prospech.	,705		
14.	Som neistý, keď sa mám prispôbovať novým ľuďom.			,755
15.	Želania iných ľudí ma znervózňujú.			,640
16.	Som schopný/ schopná odhadnúť pocity iných, aj keď ich nechcú ukázať.		,713	

17.	Viem odhadnúť slabosti iných.		,634	
18.	Znervózňujú ma ľudia, ktorí sú schopní pre mňa urobiť čokoľvek.			,409
19.	Využívam iných vo svoj prospech.	,755		
20.	Viem presvedčiť iných, aby stáli na mojej strane.	,647		
21.	V styku s inými ľuďmi viem rozpoznať ich zámer.		,635	
	Eigenvalue	4,380	3,540	1,966
	% total variance	20,858	16,855	9,3631

Extrahované faktory vysvetľujú 47,1 % variácie. Toto percento vysvetlenej variácie extrahovanými faktormi je akceptovateľné, faktory bolo možné obsahovo špecifikovať.

Vnútoraná konzistencia jednotlivých faktorov, ako ukazovateľ reliability jednotlivých faktorov metodiky, bola zisťovaná výpočtom koeficientu Cronbach's alpha (tabuľka 2).

Tabuľka 2: Hodnoty Cronbach's alpha pre vymedzené faktory metodiky MESI

	F1 manipulácia	F2 empatia	F3 sociálna iritabilita
Cronbach's alpha	,845	,772	,725

Zistené hodnoty koeficientu Cronbach's alpha svedčia o tom, že vnútoraná konzistencia položiek sýtiacich špecifikované faktory je v pásme akceptovateľnosti.

Navrhnutú štruktúru vymedzených faktorov metodiky MESI podporujú aj hodnoty vypočítaných interkorelačných koeficientov medzi jednotlivými faktormi (tabuľka 3). Extrahované faktory metodiky MESI navzájom korelujú, resp. sú na hranici štatisticky významnej korelácie. Dokumentuje to skutočnosť, že tieto faktory reprezentujúce ukazovatele sociálnej inteligencie navzájom súvisia. Štatisticky významné hodnoty týchto korelácií však nie sú veľmi vysoké, čo svedčí o tom, že popisujú rozdielne aj keď súvisiace oblasti sociálnej inteligencie.

Zistená pozitívna korelácia medzi empatiou a manipuláciou poukazuje na skutočnosť, že ovládanie iných ľudí súvisí so schopnosť preniknúť do ich myslenia, pocitov, prežívania, pochopiť ich a využiť vo svoj prospech (alebo niekedy aj v prospech týchto ľudí). Empatia však záporne koreluje so sociálnou iritabilitou. Svedčí to tom, že empaticky sa vedia správať len ľudia, ktorých prítomnosť iných ľudí nerozptyľuje, neznervózňuje, nie je im nepríjemná. Štatisticky významná je aj pozitívna korelácie medzi manipuláciou a sociálnou iritabilitou. Uvedené zistenie, podľa nášho názoru, dokumentuje skutočnosť, že manipulácia s ľuďmi je spojená s častejším prežívaním pocitov sociálnej iritability (napr. Znervózňujú ma ľudia, ktorí sú schopní pre mňa urobiť čokoľvek).

Tabuľka 3: Hodnoty interkorelačných koeficientov medzi faktormi metodiky MESI

	F1 manipulácia	F2 empatia	F3 sociálna iritabilita
F1 manipulácia	-	,235**	,174**
F2 empatia	,235**	-	-,168**
F3 sociálna iritabilita	,174**	-,168**	-

Z analýzy porovnania preferencie jednotlivých extrahovaných faktorov sociálnej inteligencie vyplýva, že najnižšiu hodnotu, t. j. najnižšiu mieru preferencie, sme zistili pri posúdení

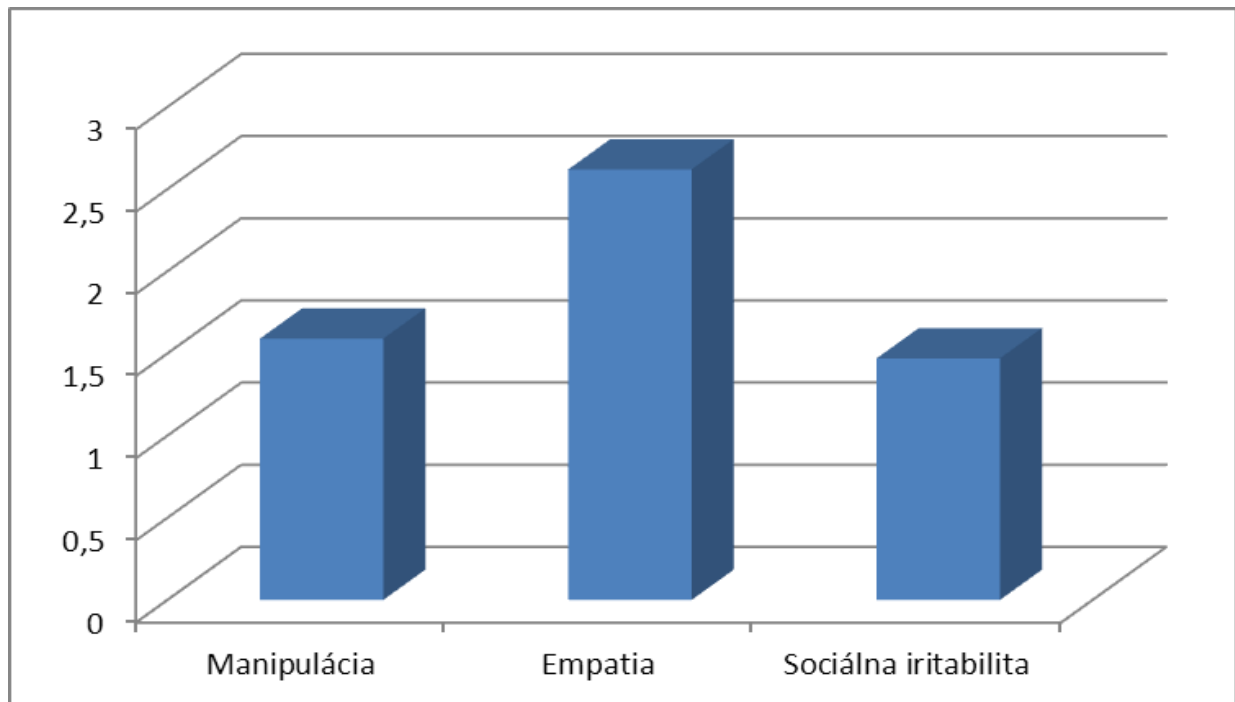
faktora sociálna iritabilita. Odpovede respondentov boli na škále preferencie medzi bodom zriedkavo a príležitostne. Veľmi podobne bol posúdený aj faktor manipulácia. Naopak, najvyššie priemerné skóre, t.j. najvyššiu mieru preferencie, sme zistili pri posúdení faktora empatia. Respondenti posúdili tento faktor na škále preferencie medzi hodnotením príležitostne a často. Štatistická analýza výsledkov, s použitím neparametrického Friedmanovho testu pre závislé výbery, potvrdila štatisticky významné rozdiely v preferenciách jednotlivých faktorov sociálnej inteligencie (tabuľka 4 a obrázok 2).

Tabuľka 4: Rozdiely v posúdení jednotlivých extrahovaných faktorov sociálnej inteligencie

	Priemer	Chi-Square	Významnosť
Manipulácia	1,59	2008	,000
Empatia	2,62		
Sociálna iritabilita	1,47		

Validizačná štúdia prezentovanej metodiky MESI bola zisťovaná vo vzťahu k metodike Tromso Social Intelligence Scale – TSIS (Silvera, Martinussen, Dahl, 2001). Štúdia bola uskutočnená na výskumnej vzorke 1130 respondentov. Z tohto počtu bolo 21,9% mužov a 78,1% žien. Priemerný vek respondentov bol 25,5 rokov (smerodajná odchýlka bola 7,301 rokov). Minimálny vek respondentov vo výskumnej vzorke bol 18 rokov, maximálny vek bol 57 rokov. Porovnanie výsledkov získaných týmto dotazníkom a metodikou MESI prinieslo dôležité poznatky pre potvrdenie obsahovej validity vnútornej štruktúry vyvíjanej metodiky (tabuľka 5).

Obrázok 2: Rozdiely v posúdení jednotlivých extrahovaných faktorov sociálnej inteligencie

Tabuľka 5: Korelačné koeficienty medzi faktormi MESI a TSIS

Stratégie	SP – spracovanie sociálnych informácií	SS – sociálne spôsobilosti	SA – sociálne uvedomenie
Manipulácia	,189**	,221**	-,088**
Empatia	,617**	,355**	,192**
Sociálna iritabilita	-,257**	-,513**	-,369**

* štatistická významnosť na 0.05 hladine významnosti

** štatistická významnosť na 0.01 hladine významnosti

Zaznamenali sme očakávanú vysokú štatisticky významnú pozitívnu koreláciu medzi faktormi MESI empatia, manipulácia a faktorom TSIS spracovanie sociálnych informácií. Kvalita spracovania sociálnych informácií je podstatnou zložkou úrovne empatie, tak ako sme ju vymedzili pri obsahovej špecifikácii extrahovaných faktorov, teda miery, v akej dokážeme rozpoznať zámery, pocity a slabosti iných ľudí. Dokážeme sa prispôbiť ľuďom, odhadnúť ich prania a zároveň splniť tieto prania. Zároveň je úroveň spracovania informácií dôležitá aj pre realizáciu manipulácie.

Faktor MESI sociálna iritabilita negatívne koreluje so všetkými tromi faktormi TSIS. Uvedené zistenie svedčí o tom, že uplatnenie sociálnej inteligencie, jej jednotlivých komponentov významne súvisí s pozitívnym vnímaním sociálnej interakcie. Naopak, človek ktorý sa necíti príjemne v prítomnosti iných ľudí, sa neprezentuje vysokou úrovňou sociálnej inteligencie.

Zaujímavé je zistenie, že s faktorom MESI manipulácia pozitívne korelujú dva faktory TSIS a to sociálne spôsobilosti a spracovanie sociálnych informácií. Tieto korelácie potvrdzujú náš predpoklad o neutrálnom náboji sociálnej inteligencie, o ktorom sme sa zmienili v úvode príspevku, ktorý súvisí s chápaním sociálnej inteligencie v kontexte diskusie o jej možnom prosociálnom, resp. antisociálnom charakterizovaní (Kosmitzki, John, 1993, Kaukiainen et al., 1999). Zároveň faktor manipulácia negatívne koreluje s faktorom sociálne uvedomenie, ktorý má jednoznačne prosociálny náboj.

Diskusia a záver

Domnievame sa, že prezentovaná koncepcia a metodika zisťovania sociálnej inteligencie koncipovaná na báze psychometrického prístupu je produktívna. Doposiaľ získané verifikačné údaje o koncepcii a metodike svedčia o zmysluplnosti tohto postupu a v prospech uplatnenia aj psychometrického prístupu k meraniu sociálnej inteligencie, ktorý je žiadaný z hľadiska praktických potrieb a využitia v praxi. Zároveň prezentované zistenia potvrdzujú myšlienku o neutrálnom náboji sociálnej inteligencie v zmysle prosociálnosti a jej vplyvu na správanie. Metodika MESI v porovnaní s metodikou TSIS (Silvera, Martinus a Dahl, 2001) reprezentuje širší koncept pohľadu na sociálnu inteligenciu, ktorý zahŕňa kognitívne, emocionálne aj sociálne komponenty.

V porovnaní so Škálou sociálnej inteligencie (Habib, Saleem a Mahmood, 2013), ktorá umožňuje špecifikovať päť faktorov sociálnej inteligencie (sociálna manipulácia, sociálna facilitácia, sociálna empatia, extroverzia a sociálna adaptabilita), je možné nájsť viacero spoločných bodov v pohľade na štruktúru sociálnej inteligencie. Takmer totožné je vymedzenie faktorov súvisiacich s manipuláciou a empatiou. Veľmi blízke je chápanie faktora extroverzia a faktora sociálna iritabilita metodiky MESI. Z tejto pozície je možné interpretovať aj faktor sociálna adaptabilita, ktorý je špecifikovaný na báze zohľadnenia etického princípu, ako protipól k faktorom sociálna manipulácia.

Plne si uvedomujeme obmedzenia našich zistení a nevyhnutnosť overiť prezentovaný koncept a metodiku v oveľa širších súvislostiach, predovšetkým so zohľadnením kultúrneho kontextu. Problematiku sociálnej inteligencie je potrebné citlivo interpretovať vo vzťahu ku konkrétnym spoločensko-kultúrnym podmienkam (Habib, Saleem a Mahmood, 2013, Dong, Koper a Collaco, 2008). Rôzne kultúrne normy a vzorce výrazne ovplyvňujú definície, ale aj postup a nástroje merania sociálnej inteligencie (Gini, 2006, Silvera, Martinussen a Dahl, 2001).

Sociálna inteligencia je významným faktorom pri predikcii a interpretácii správania ľudí v rôznych sociálnych kontextoch spoločenskej praxe. Konkrétnym príkladom je využitie sociálnej inteligencie pri rozvoji biznis komunikácie (Sigmar, Hynes a Hill, 2012) predovšetkým z hľadiska globalizácie a nevyhnutnosti zohľadniť interkultúrne faktory. Rovnako intenzívny záujem o problematiku sociálnej inteligencie môžeme registrovať v oblasti výberu ľudí na určité pozície, predovšetkým manažérske. Sociálna inteligencia je v týchto prípadoch akceptovaná ako významný prediktor efektívnosti správania profesionálnych manažérov (Boyatzis, 2011).

Uvedené poznatky, ktoré súvisia nielen s teoretickým rozpracovaním problematiky sociálnej inteligencie, ale aj s konkrétnymi požiadavkami spoločenskej praxe jednoznačne potvrdzujú nevyhnutnosť vývoja relevantných metodík skúmania a merania sociálnej inteligencie. V tomto kontexte je v príspevku prezentovaná metodika MESI.

Literatúra:

- ANDREW, J. et al. (2008). The relationship between empathy and Machiavellianism: An alternative to empathizing-systemizing theory. In *Personality and Individual Differences*, 2008.
- BAR-ON, R. (2006). The Bar-On Model of Emotional-Social Intelligence (ESI). In *Psicothema*, 2006, 18, 13-25.
- BARNES, M. L. – STERNBERG, R. J. (1989). Social intelligence and decoding of nonverbal cues. In *Intelligence*, 1989, 13, 263-287.
- BAUMGARTNER, F. – FRANKOVSKÝ, M. (2004). Possibilities of a situational approach to social intelligence research. In *Studia Psychologica*, 2004, 46, 4, 273-277.
- BAUMGARTNER, F. – VASILOVÁ, K. (2005). K problematike merania sociálnej inteligencie. In *Sociální procesy a osobnost 2005*. Brno : Psychologický ústav AV ČR.
- BIRKNEROVÁ, Z. a kol. (2013). Výzkum sociálních jevů v kulturním kontextu – komparace českých a slovenských vysokoškolských studentů. Praha : Hnutí R, 2013, 156 s.
- BIRKNEROVÁ, Z., FRANKOVSKÝ, M. (2011). Osobnost' budúcich manažérov a sociálna inteligencia ako výkonová charakteristika. In *Theory of Management 3 – The Selected Problems for the Development Support of Management Knowledge Base*. Žilina : EDIS ŽU, 2011, s. 210-215.
- BIRKNEROVÁ, Z., – IŠTVÁNIKOVA, L. – JANOVSKA, A. (2009). Osobnostné charakteristiky a hodnotové orientácie študentov manažmentu v kontexte sociálnej inteligencie. In *Sympóziu Manažment '09*. Žilina : IM ŽU, 2009, 32-38.
- BOYATZIS, R. E. (2011). Managerial and Leadership Competencies: A Behavioral Approach to Emotional, Social and Cognitive Intelligence. In *Vision*, 15, (2), 91-100. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC : SAGE Publications.
- CARVER, C. S. – SCHEIER, M. F. – WEINTRAUB, J. K. (1989). Assessing coping strategies: A theoretically based approach. In *Journal of Personality and Social Psychology*, 1989, 56, 267-283.

- DONG, Q. – KOPER, R. J. – COLLACO, C. M. (2008). Social intelligence, self-esteem and intercultural communication sensitivity. In *Intercultural Communication Studies*, 17(2), 162-172.
- FORD, M. E. – TISAK, M. S. (1983). A further search for social intelligence. In *Journal of Education Psychology*, 1983, 75, 196-206.
- FRANKOVSKÝ, M. – BIRKNEROVÁ, Z. (2012). Etický rozmer sociálnej inteligencie ako výkonovej charakteristiky. In *Psychologica XLI: zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave*. Bratislava : FF UK.
- GARDNER, H. (1983). *Multiple Intelligences: The Theory of Multiple Intelligences*. New York : Basic Books, 1983.
- GINI, G. (2006). Brief report: Adaptation of the Italian version of the Tromso social intelligence scale to the adolescent population. In *Journal of Adolescence*, 29, 307-312.
- GOLEMAN, D. (2006). *Emotional Intelligence*. New York : Bantam Books, 2006.
- HOLAHAN, C. J. – MOOS, R. H. (1987). Personal and contextual determinants of coping strategies. In *Journal of Personality and Social Psychology*, 1987, 52, 946-955.
- HABIB, S. – SALEEM, S. – MAHMOOD, Z. (2013). Development and Validation of Social Intelligence Scale for University Students. In *Pakistan Journal of Psychological Research*, 2013, Vol. 28, No. 1, 65-83.
- KAUKIAINEN, A. – BJÖRKVIST, K. – LAGERSPETZ, K. – ÖSTERMAN, K., SALMIVALLI, C., – ROTHBERG, S. – AHLBORN, A. (1999). The Relationships between Social Intelligence, Empathy, and Three Types of Aggression. In *Aggressive Behavior*, 1999, 25, 81-89.
- KIHLSTROM, J. F. – CANTOR, N. (2000). *Social Intelligence*. [online]. [cit. 2013-07-01]. Dostupné z < http://ist-socrates.berkeley.edu/~kihlstrm/social_intelligence.htm>.
- KOSMITZKI, C. – JOHN, O. P. (1993). The implicit use of explicit conceptions of social intelligence. In *Personality and Individual Differences*, 1993, Vol. 15, pp. 11-23.
- LORR, M. – YOUNISS, R. P. – STEFIC, E. C. (1991). An Inventory of Social Skills. In *Journal of Personality Assessment*, 1991, 57, 506-520.
- MAKOVSKÁ, Z. – KENTOŠ, M. (2006). Correlates of social and abstract intelligence. In *Studia Psychologica*, 2006, vol. 48, no 3, 259-264.
- MARLOWE, H. A. (1986). Social Intelligence: Evidence for Miltidimensionality and Construct Inpedence. In *Journal of Educational Psychology*, 1986, 78, 52-58.
- OROSOVÁ, O., et al. (2004). Sociálna inteligencia, sociálna kompetencia – definície a prístupy v ich skúmaní. In *Československá psychologie*, 48, 4, 306-315.
- OROSOVÁ, O. – GAJDOŠOVÁ, B. (2009). The Association of Social Intelligence Factors, Normative Expectations, and Perceived Accessibility with Legal Drug. In *Adiktologie*, 2009, 4, 204-211.
- PARKES, K. R. (1986). Coping in stressful episodes: The role of individual differences, environmental factors, and situational characteristics. In *Journal of Personality and Social Psychology*, 1986, 51, 1277-1292.
- RUISEL, I. (2004). Intelligence: Researches of Psychologists from the Slovak Academy of Sciences. In *Psychology Science*. January 1, 2004. Vol. 46.
- SIGMAR, L. S. – HYNES, G. E. – HILL K. L. (2012). Strategies for Teaching Social and Emotional Intelligence in Business Communication. In *Business Communication Quarterly*, 75(3) 301-317.
- SILVERA, D. H. – MARTINUSSEN, M. – DAHL, T. I. (2001). The Tromso Social Intelligence Scale, a self-report measure of social intelligence. In *Scandinavian Journal of Psychology*, 2001, 42, s. 313-319.

- STERNBERG, R. J. – DETTERMAN, D. K. (Eds.) (1986). *What is intelligence? Contemporary viewpoint on its nature and definition*. Hillsdale : Ablex. 1986.
- TERRY, D. J. (1994). Determinants of coping: The role of stable and situational factors. In *Journal of Personality and Social Psychology*, 1994,66, 895-910.
- THORNDIKE, E. L. (1920). Intelligence and its use. In *Harper's Magazine*, 140, 1920. p. 227-235.
- VAN DER MAESEN DE SOMBREFF, P. (2000). *SQ-test: SocialQuotient Test*. [online]. [cit. 2013-07-01]. Dostupné z <<http://www.open.ou.nl/wvm/Presentations/SQ-test/sq-test.htm>>.
- WRÓBEL, A. (2008). *Výchova a manipulace*. Praha : Grada Publishing, a.s., 2008. 200 s.